

Las vanguardias artísticas a la luz del esoterismo y la espiritualidad

**Lourdes Cirlot
y Laia Manonelles (coords.)**

Índice

Introducción	9
Rudolf Steiner: del Goetheanum a Joseph Beuys	11
<i>Lourdes Cirlot</i>	
Duplicitats de l'espiritualitat i la materialitat de «Der Blaue Reiter» a Leiris, Masson i Bataille	37
<i>Josep Casals</i>	
«Coser y crear». Tejido, bordado y magia creativa en la obra de Remedios Varo.....	57
<i>María José González</i>	
El pensamiento lateral del arte contemporáneo: Josefa Tolrà, médium i artista (1880-1959)	77
<i>Pilar Bonet</i>	
Los mitos de Unica Zürn a la luz de los arquetipos y otros principios jungianos	99
<i>Tania Alba</i>	
La realitat estètica	133
<i>Rufino Mesa</i>	

Mito animista y creación contemporánea: el testimonio de un proceso	163
<i>Pilar Millán</i>	
Sacralidad y ritualismo en la obra de Alejandro Jodorowsky, Lygia Clark y Ana Mendieta	199
<i>Laia Manonelles</i>	

La realitat estètica

Rufino Mesa

*Artista i doctor en Belles Arts
per la Universitat de Barcelona*

Un dels aspectes que determinen els humans és el fet transcendent, la voluntat permanent d'unir-nos al món i relligar-nos-hi. Ho fem amb sacrifici i perseverança, i volem deixar un testimoniatge potent de les idees que ens pertorben i meravellen. És per això que elaborem artefactes conceptuals, paranys metafòrics que presenten el fruit de la mirada, la destresa de les mans i la sensibilitat del ser; aquesta és la manera d'evolucionar i fer-nos humans.

L'objectiu singular, excepcional, és cercar respostes a qüestions espirituals, temes que ens animen a regenerar-nos entre els canvis que ens són donats. Hem d'evolucionar, però sempre immersos en una constant: el món és sorprenent i cada dia ens meravella amb les seves variables. És misteriós i incomprendible per a la raó. És cruel i imprevisible, i ens colpeja sense pietat.

La cerca del gestor del misteri entre la matèria, la demanda al «jutge suprem» dissolt en els seus inabastables espais, ha estat una quimera i ha generat tanta energia creativa com cap altra pregunta ha activat.

Sovint aquesta qüestió es confon amb les estratègies del poder, amb la cultura i les històries col·lectives. Es difumina el seu interès entre aspectes socials de valoracions complexes: rols, estatus, qüestions ètiques, control d'opinió...

Tot i això, la part interessant és el fet sensible de l'home, i aquest es manifesta sempre. Ell actua com la veu de la vall, la remor del cimadal, el murmur de la roca i, encara que conegui la seva soledat, constati com les dinàmiques col·lectives poden capgirar-ho tot, comprovi com les seves idees poden ser desdibuixades i pervertides, ell actua igualment fent l'obra. És

«La pedra que cerca el centre». *La capilla Turkana*. La Comella, Tarragona, 2003.

un mandat personal que pren forma en l'obra; tot ho fa per aprendre i conquerir-se un lloc d'estada.

En el trajecte personal, el treball creatiu forma consciència en el creador i afina la creació del llenguatge. Les mans escolten la pedra de manera diferent i elaboren preguntes en sintonia amb tots els altres sentits — tot és possible per a la imaginació!

De vegades, l'acumulació d'experiències i demandes es poden presentar de manera sobtada, formant un esclat creatiu que ho inunda tot entre demandes encuriosides. Pensem que són emocions, somnis immaterials, intangibles i insolubles. S'ha de fer l'obra reeixida, experimentar la fosca travessia per escoltar dins l'obra la nostra veu interior. Aquesta és la manera d'avançar.

El misteri rau en allò que destil·la el poema, no en el que representa, en l'ordre o la bellesa de les paraules. Aquest és un fet subtil que apareix a la consciència lentament. Aquestes demandes neixen de la inquietud interior i sempre han tingut interpretacions estètiques; han estat el motor de la creació. La imaginació és creadora de realitats...

Escriu Jalal al-Din Rumi:

El mundo de la imaginación es más vasto que el mundo de las formas y los objetos sensibles, porque todas las formas proceden de la imaginación.¹

Adormits entre incerteses, hem d'acceptar que estem fets de la pregunta i demanem ser atesos. En el trànsit de la vida sol·licitem respostes que apai-vaguen la solitud; és necessari objectivar allò intangible, ocult i misteriós que presenta la llum del sol. La necessitat de rel·ligar-nos al món, d'escoltar

¹ JALAL AL-DIN RUMI, *El libro interior*, pàg. 143-44.

el mormol d'una pedra, de voler entendre'n els misteris i suportar la complexa experiència de la vida, ha motivat el fet de transcendir l'existència. L'acció creativa ha estat una manera eficaç per representar allò innombrable que emana de la natura.

HIEROFANIA I FORÇA DÈBIL

LA REALITAT I L'ESPIRITUALITAT

La realitat és destil·lada per mitjà dels sentits i formulada per la imaginació. Són ells els que ens diuen com son les coses i, alhora, com és de freda, pesant, aspra, lluminosa o dolça una fruita. Els sentits ens n'informen i, al mateix temps, ens diuen que ens enganyen; la ment ha de construir una imatge amb milers de retalls d'informació. Els llenguatges que fem servir —paraula, música, dansa, pintura, escultura...— són instruments que ens ajuden a apropar-nos a la *realitat* i construir-la, com també perfilen la sensibilitat i espiritualitat humana. Per les formes vives i, en particular per als éssers humans, els sentits formen la substància conceptual de la matèria. Ens porten per les dreceres del món i, amb l'experiència obtinguda, podem construir l'obra. Ella és el resultat de la dansa de la vida, una recreació dels impulsos que arriben a la ment i ens emocionen: una circumstància causal que sempre serà una interpretació més o menys meditada de la realitat.

EL BUIT

Potser les ensenyances Zen són les que més ens poden il·luminar en aquest sentit. Al segle VI, a la muntanya Hobai del nord de la Xina, el mestre va demanar als seus alumnes que escrivissin un poema curt que expressés la pràctica zazen. Jinshu, un alumne molt preparat, va escriure aquests versos:

El nostre cos és l'arbre del Bodhi;
la ment, com la resplendor d'un mirall.
Passem la vida netejant aquesta lluna
sense deixar que la pols caigui en ella.

Pocs dies més tard, Eno, un ésser excepcional que no sabia escriure, però va esdevenir mestre zen i posteriorment va tenir una gran repercussió espiritual, li va replicar:

No existeix l'arbre del Bodhi
ni marc per imatge reflectida de la lluna
... car tot és buit
i ací, on podria posar-se la pols?²

Actualment tenim dificultats per definir què és la realitat. Què és l'aigua quan passa a vapor o esdevé gel? Què és una pedra quan la humanitzem, quan dibuixa el centre, mira la llum i l'eternitat. A quin nivell hem de situar els ulls per entendre la complexitat del món? Quina ha de ser l'actitud de la mirada per sentir i gaudir de la realitat estètica? No ens resulta gens fàcil entendre, i alhora explicar, què és l'aigua i quina mutació substancial experimenta quan és beneïda. No hi ha transmutació a pedra de la Capella Turkana, hi ha complicitat i modificació conceptual quan la fem mirar per la finestra.

La realitat és una construcció mental i es nodreix de l'observació estètica i de la científica. Quan totes dues troben punts de contacte, el fet transcendent és presentat al llençol desocupat del no-res. La matèria és buida i pot suportar el concepte, allò sagrat...! És una paradoxa inexplicable, però en aquest escenari podem escriure els versos més apassionats, les observacions més agosarades i les reflexions més poètiques: aquesta és la base conceptual de les ocultacions. Les obres exposades en aquestes sales inaccessibles, aparentment absents, no són mudes, ens parlen amb llenguatges minerals, amb ressonàncies que activen registres primigenis que esdevenen nous. La seva veu és l'evidència que allò ocult s'expressa i ens emociona: aquesta és la realitat estètica.

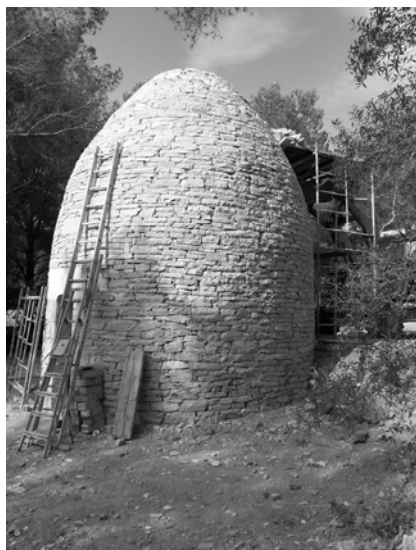
² T. DESHIMARU i D. ROSENBAUM, *La voz del valle*, pàg. 18.

LA MORADA DE DÉU

En altres èpoques i contextos, aquest espai sense vores és atribuït al sagrat. És l'habitable de les forces divines, però ara necessito pensar que és governat per qüestions físiques. És un debat engrescador i captivador, que ha fet possible la creació d'obres com *La capilla Turkana*, *Glíptica* o *L'oracle*...

Totes dues disciplines —l'art com a eina per relligar-se al món i la ciència com a mètode d'observació i anàlisi— cerquen un món unificat, que tingui coherència interna i respongui a principis universals; és obligat ordenar el caos...!

Connectar amb el misteri, apai-vagar la incertesa, incentivar el saber i suportar allò terrible, han estat les causes que han determinat la religió, la ciència i les motivacions bàsiques del llenguatge artístic.

Oracle. La Comella, 2013. Pedra d'Alcover, de Santander i d'Agramunt, bronze i miralls. L'obra incorpora el mormol de l'autopista del Mediterrani com una manera d'escortar l'esdevenir.

REALITAT SENSIBLE

ART I PENSAMENT

La majoria dels creadors actuals afirmen que una obra d'art és una reflexió independent de tots els altres camps del saber, però curiosament fan servir totes les disciplines de manera indiscriminada. Es diu que una obra d'art no ha de remetre's a res, perquè és sola en si mateixa i no ha de ser homòloga a cap realitat externa, però alhora esdevé totalment desvalguda i incomprendible fora de les complicitats dels teòrics, dels galeristes, dels col·leccionistes i dels museus... És així ara: el sistema actual emmena escl-

vitut i pèrdues de valors, i tot plegat ha creat malestar. S'ha format una certa submissió a les directrius que marquen el triumvirat del poder — crítics, galeristes i col·leccionistes —, que juga a borsa amb les qüestions estètiques... Aquest és el gran debat de l'heterodoxa modernitat, quan també s'afirma que l'art ha d'existir per si mateix, al marge de tot tipus de condicionament. L'obra ha de cercar les causes profundes que li proporcionen sentit, però els interessos del mercat fan visible allò que interessa. Aquesta és la nova espiritualitat on totes les qualitats humanes es presenten ressentides, esquarterades i captives.

L'ART I LA SOCIETAT

L'art gaudeix d'un univers propi dins la cultura, posseeix un estatut especial i presenta l'ideari estètic de cada època. És l'espai social en què totes les expressions possibles tenen lloc i s'exerceix la llibertat espiritual en plenitud... Aquest espai reflecteix el poder econòmic i l'evolució tecnològica, i conceptualment configura la realitat espiritual de la sensibilitat humana. L'art té major o menor presència social segons que hi hagi persones amb poder i amb recursos de divulgació que siguin còmplices del seu missatge. Fora d'aquesta complicitat, l'obra desapareix com ho fa la realitat teòrica de Déu als ulls de qualsevol incrèdul. Vist així, l'art i la presència de Déu presenten i representen un fragment de la realitat profunda de la psique humana, però són la societat i les seves relacions interessades les que determinen i acaben l'obra. La peça de museu respira dins d'una vitrina social, sempre aïllada de contaminacions ideològiques que podrien apaivagar les aures i destruir-la. L'art és un instrument del poder, la resta de mortals assistim impotents a l'espectacle de simulacions i reclams deformadors.

L'art contemporani ha conquerit la llibertat d'acció i tot és possible: ara la idea més banal pot esdevenir obra d'art; per exemple, un globus inflat en forma de gos de Jeff Koons ja és un objecte de disseny... Aquesta és una expressió aparentment inofensiva, però reflecteix la falta de consistència moral de la societat actual, situa l'obra en el que és realment, un producte d'especulació comercial, i proporciona a qui la compra la sensació que està contribuint a fer la revolució dins de l'ànima humana...

Si tenim presents els perills mediambientals que causa la tecnologia actual, el consum desmesurat i la falta d'equitat en la cultura, un art semblant col·labora amb les forces més reaccionàries, malignes i destructores; més que no pas revolució és involució. Per aquesta raó estem obligats a refer la mirada i observar novament com actua la natura: ella respira la substància vital, actua, s'expressa en la direcció de la vida i reforma els errors contínuament.

L'ART I LA LLIBERTAT

Ara com ara els artistes i l'art haurien de treballar al costat de la ciència i tots junts avançar de manera sostenible i harmònica cap a la millora de la vida. No haurien de servir l'Estat ni l'Església ni cap altre poder, i no haurien de representar res en concret que no fos la comunió amb la natura. Les conquestes de l'expressió haurien de ser autònomes i universals per assolir així la llibertat creativa i aportar majors beneficis al pensament humà en general. Advoquem per l'art amb aura, portador de preguntes, generador d'inquietuds, estimulador de l'acció creativa que ens és lliurada amb la vida. Aquesta és la grandesa que aviva l'esperit en primavera; la creació com un acte vital. L'herba, els roures i els alzinars no fan cap lectura del que són o han fet; amb esplendor l'expressen en el seu cicle vital. No transcendeixen la llum que els arriba, la consumeixen cada dia amb innocència i es lliuren amb generositat al cicle del temps.

Tan sols els humans tenim la virtut i la dissortada salut mental per connectar amb el rerefons comú de les coses, el que emana de la imaginació. Interpretem l'alè de la matèria com quelcom diví i el transformen en valor i en objecte de desig. Llavors ens endinsem de ple en el misteri del món i el volem desvetllar con si fos una profanació. Som davant la mercaderia del misteri, producte inquietant que captiva els fariseus i segresta les voluntats. Fascinats per la seva esplendor, captivats per la seva bellesa, volem explicar amb l'art allò inexplicable. D'aquí neix la quimera que ens aflageix i afebleix!

REALITAT ESTÈTICA

De vegades, els creadors troben un lligam generós i subtil amb l'inconscient col·lectiu. La seva resposta és tan poderosa que en podem dir coneixement superior. És una qualitat espiritual que emana amb caràcter universal dels creadors. Així, realitzen expressions que poden superar les particularitats culturals i són alienes al temps que les ha produït, i responen a impulsos interiors que flueixen de manera natural. Aquest fet neix de la consciència humana, de les particularitats psíquiques i vivencials del creador. Personalment, m'agrada relacionar el fet amb l'expressió subtil que emana de la natura. Penso que aquí s'expressa l'alè seductor del món, l'impuls misteriós que ens fascina; és l'energia que aviva i agita tot el que surt de «les seves mans». No és res extraordinari, perquè aquesta expressió és tangible i la trobem arreu. La sortida del sol ens té corpresos, el vent fertilitza els camps en un acte d'amor universal, la pluja regala la vida sense passar factura; és sorprenent! Quan alguna vegada arriba la desmesura, ens omple de dolor: és la poderosa urpa que presenta la derrota; en un segon destrueix el cos i atura l'ànima! Aquesta veu indescriptible que ho diu tot en silenci, aquesta paraula creadora que omple de misteri els buits del pensament, és el poema interminable que descriu la natura. Amb fascinació escolto els seu murmuris: és un cant amb mil veus que he anomenat «realitat estètica».

SENSIBILITAT

La natura parla i ha estat la veu indicativa de totes les creacions. Des de sempre els homes han creat universos imaginaris al voltant de la seva sensibilitat i han cercat una expressió lligada al món que vivien i sentien. Amb l'obra tenien una relació espiritual quasi religiosa. Les pintures rupestres a les coves no són reportatges de munteria, són santuaris de l'ànima i són també les biblioteques del pensament, les que formen la història de la sensibilitat humana.

De tant en tant pensem que la mala factura denigra la idea i el missatge. És un error, perquè això no treu valor espiritual a l'obra; ans al contrari, l'augmenta. Les pintures paleocristianes són representacions tosques en comparació de les pintures i escultures clàssiques, però la seva inno-

cència i convicció històrica les fa més valuoses que les pintures murals de Pompeia.

La sensibilitat humana és universal i travessa tots els temps; penso que els guerrers de Xi'an també són meus... Cada època té una espiritualitat, una sensibilitat estètica, però totes estan interconnectades en un rerefons misteriós. Quan una expressió ha estat sentida, és honesta i relligada a la història, el seu haver resta segellat a l'esperit humà i, quan és present al nou espectador, torna a viure i desvela l'emoció latent. La ment humana té memòries arxivades de totes les èpoques; al seu moment s'activa; és llavors quan podem gaudir d'una pintura de la Valltorta tant com d'una Madonna de Rafael.

RECERCA ESPIRITUAL

Aquest rerefons unificat ha estat sempre present a la intuïció humana i fins ara s'ha vinculat amb allò sagrat. Malèvitx va afirmar que veia la cara de Déu en els seus quadres. Mondrian vivia com un ermità, entre l'asèpsia de la pintura, la puresa de les formes i la netedat del pensament; deia que l'art havia estat el camí constant i gradual d'una mateixa cosa, la bellesa universal que s'extrau dels elements constructius i les seves relacions. Theo van Doesburg va crear tota una implicació religiosa entre les seves pintures i el sacrifici de Crist, afirmant que el quadre per a ell era el mateix que la creu per als primers cristians. Els expressionistes abstractes, incloent-hi Mark Rothko, van mantenir en la seva creença estètica que l'essència de la pintura rau en la seva capacitat per mostrar allò sagrat. També és conegut el que Cézanne intenta fer quan pinta *La Montagne Sainte-Victoire*: ell s'afanya a atrapar a la tela no el color o la forma de la muntanya, sinó la vibració subtil de la llum, un cromatisme especial que neix de la muntanya. Potser no parla de la llum que li arriba als ulls, ans d'un timbre en el color, un rerefons misteriós que emana de la llum reflectida de la natura.

Penso que la reverberació del primer moment és encara destil·lant-se en la realitat quotidiana, i aquest aspecte misteriós també troba punts de contacte amb creences religioses orientals. La substància i els elements que van protagonitzar l'origen de l'univers, l'inici del ball de Vixnu, van romandre i es continuen expressant per sempre; hi són presents! Van quedar impresos a

la memòria de la matèria com una ressonància que vibra i condiciona l'esdevenir de les coses. Al meu parer estem seduïts per la crida de l'origen, pel viatge de tornada, pel paradís perdut i les promeses no complertes. Aquesta música de fons és l'alè que mou la *substància* de la vida i també l'impuls creatiu que cerca els nous camins, potser també és la naturalesa de Déu.

En algunes obres de l'art actual trobo un discurs misteriós, reeixit, un pensament que ens porta als territoris inexplorats de la ment, als espais silenciosos, als laberints mífics on s'amaga la condició humana. A l'escultura de Richard Serra, d'E. Chillida o Ulrich Rückriem, l'espai és significat de manera especial i la matèria s'expressa com una presència sensible. Ella és la que ens interpel·la, com si fossin testimonis directes de les coses que són fora de la percepció humana. L'escultura, com l'art en general, ha de tenir quelcom de reserva desconeguda, ha de ser un vehicle per recordar-nos i connectar-nos amb la vibració silenciosa de l'eternitat, és a dir, amb allò absolut que ens relaciona amb la resta de les coses. És per això que les paraules mai no poden fer evident allò que presenten.

NATURA I FORÇA DÈBIL

PENSAMENT I NATURA

David Hume explicava que va cercar repetidament dintre seu alguna cosa que pogués considerar com el veritable ésser, però va comprovar que, quan s'endinsava en l'interior del pensament, sempre es trobava amb alguna percepció determinada, ja sigui de calor o de fred, d'angoixa o de plaer, de llum o de foscor. Va dir que mai no se sorprenia fora de les percepcions i que sempre s'hi trobava en els sentits.

El problema de Hume és comú a la resta dels humans, perquè no hi ha ésser si no hi ha percepció, si no hi ha comunicació o interacció amb el món.

El subjecte perceptor té la sensació que és ell qui projecta llum sobre la cosa que observa, però ben mirat passa el contrari: el subjecte s'il·lumina amb l'observació del món. Els processos mentals es construeixen en contacte amb les coses, en l'observació de les interferències, en els intercanvis

i també en el fet de sentir-se objecte de reflexió. L'experiència de la percepció la considerem inconfusible, i és allò que modela la realitat mental i situa les coses en una vivència temporal.

La realitat de la història tan sols té sentit a la nostra memòria i, encara que voldríem que fos eterna, tenim l'evidència que la memòria no pot sobreviure tota sola a la destrucció del cos, bé que ens resta el solaç de l'obra feta. D'aquesta manera tenim el consol que la nostra experiència no és del tot perduda; d'alguna manera, a través de l'obra queda implicada en la vida dels altres.

RECERCA I HIEROFANIA

Mircea Eliade, en el seu llibre *El sagrat i el profà*, defineix com hierofania la presència del sagrat entre les coses seculars. Diu que és el testimoniatge d'alguna cosa que magnetitza l'espai sense significació cultural; allò sant és present al marge de la representació, de la importància de la forma, i de la qualitat de la matèria.

Des del primer moment el pensament intuïtiu va pressentir el valor del sagrat i va sintonitzar amb les forces misterioses que emanaven d'alguns indrets de la natura. Els esperits que animaven i habitaven les coses eren tan reals com els arbres o els rius que hi havia al voltant, o més ben dit: la realitat eren aquelles presències immaterials que s'expressaven en somnis i eren pressentides en els moments de claredat mental. La caça d'un animal a la pintura era més real que la llança que en prenia la vida i el deixava inert.

Amb el temps aquests llocs han esdevingut santuaris de manera premeditada i el seu poder expressiu s'ha associat amb la presència dels déus. Els qui adjudicaven aquestes forces a les imatges del sagrat interpretaven les hierofanies de manera antropocèntrica; els déus eren iguals als humans, amb la mateixa estructura moral i social, les mateixes passions i sensibilitat estètica. D'aquesta manera van trobar les respostes que esperaven i van fer l'obra com a exemple de la seva vida espiritual. Ara bé, les preguntes no eren estètiques, ni espirituals, sinó eren morals, polítiques, socials i en molts casos amagaven qüestions de poder.

Ara els santuaris són als museus; tota la sensibilitat humana, les facultats i les mirades estètiques resten a l'espera d'una lectura posterior...